

ЗЛЕНКО

Валентина Андріївна,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
ННСГБ НААН
(м. Київ)

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКСПОРТУ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР І КАРТОПЛІ В УКРАЇНІ

У статті на основі аналізу офіційних статистичних джерел та даних спеціалізованих видань розкрито динаміку виробництва та урожайності зернових та зернобобових культур в Україні у 2010-2014 рр. Значна увага приділяється також експортним можливостям України у секторі зернових культур, показана частка і роль України на світовому ринку цієї продукції, тенденції і прогнози на 2014/2015 маркетинговий рік. У статті також зроблено огляд «картопляного сегменту», показано його значення в аграрному секторі України, з'ясовано пріоритетні завдання подальшого розвитку та реформування цієї галузі.

В статье на основе анализа официальных статистических источников и данных специализированных изданий раскрыта динамика производства и урожайности зерновых и зернобобовых культур в Украине в 2010-2014 гг. Значительное внимание уделяется также экспортным возможностям Украины в секторе зерновых культур, показана доля и роль Украины на мировом рынке этой продукции, тенденции и прогнозы на 2014/2015 маркетинговый год. В статье также сделан обзор «картофельного сегмента», показано его значение в аграрном секторе Украины, определены приоритетные задачи дальнейшего развития и реформирования этой отрасли.

The article is based on an analysis of official statistical data sources and specialized publications reveals the dynamics of production and yield of grain and leguminous crops in Ukraine in 2010-2014. Considerable attention is also given to the export opportunities of Ukraine in the cereals sector, shows the share of Ukraine's role in the world market of products, trends and forecasts for 2014/2015 marketing year. The article also reviews the "potato segment" shows its importance in the agricultural sector of Ukraine, revealed priorities for further development and reform of the industry.

Виробництво зернових культур є стратегічною галуззю економіки України. Адже зерно – це джерело не тільки хлібобулочних виробів, але й кормова база для виробництва тваринницької продукції, а також сировина для переробної промисловості. Зерно – це основа стабільності продовольчого ринку, тому питання виробництва зернових культур є надзвичайно актуальним, особливо в умовах глобальної продовольчої кризи.

Соціально-економічні події в Україні кінця 1990-х рр. вплинули як на розвиток сільського господарства загалом, так і на виробництво зерна зокрема. Якщо у 1986–1991 рр. виробництво зерна в країні в середньому становило 47,4 млн. т на рік, то у 1991–1995 рр. воно знизилося до 38 млн. т, а у 2000 р. різко впало до 24,5 млн. т. І лише останніми роками виробництво зерна почало динамічно зростати: у 2010 р. цей показник становив 39,3 млн. т, у 2011 р. – 56,7 млн. т. [1].

У 2011 р. під зерновими культурами було зайнято 15,7 млн. га (56,7% загальної посівної площі). Частка озимих культур становила 51,0% (8,0 млн. га), з яких під пшеницею було зайнято 6,5 млн. га (81% площ); ярих культур – 49,0% (7,7 млн. га). У 2011 р. зернові й зернобобові культури вирощували 36,5 тис. аграрних підприємств. При цьому продуктивність великотоварних підприємств значно перевищувала середній показник по цій категорії виробників. Так, 2,3 тис. виробників зернових і зернобобових культур з обсягом виробництва понад 5,0 тис. т кожний отримали з гектара на 10,5 ц збіжжя більше, ніж у середньому по аграрних підприємствах [2].

Сьогоднішній український ринок зерна – це середовище з високою конкуренцією, де представлені міжнародні компанії, які спеціалізуються на торгівлі сільськогосподарською продукцією. Багато іноземних компаній працюють на українському ринку вже близько 10 років.

На зерновому ринку України працює ряд агрохолдингів. Найбільшими з них є «UkrLandFarming», «NCH Capital», «Миронівський хлібопродукт», «Мрія», «Астарта», «Українські аграрні інвестиції», «Кернел»,

«Агропродінвест», «HarvEast», «AgroGeneration&Harmelia», «Glencore International», «Агротон», «Приват-Агрохолдинг», «Нібулон», «Агрейн»[3].

У 2012 р. виробництво зернових і зернобобових культур в Україні становило 46,2 млн. т (1.8% від загальносвітового виробництва). Це майже удвічі більше, ніж у 2000 р., коли цей показник склав 24.5 млн т [4].

Урожайність зернових і зернобобових культур протягом 2000–2012 рр. коливалася у межах від мінімального рівня 19.4 ц/га (2000 р.) до максимального – 37.2 ц/га (2011 р.), дещо знизившись до 31.2 ц/га у 2012 р. Для порівняння, середньосвітовий показник у 2012 р. становив 33.6 ц/га [5].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на початок вересня 2014 р. в Україні було зібрано 36,6 млн. т зернових при середній врожайності близько 37 ц/га. З 14,9 млн. га запланованих до збирання площ зернових та зернобобових культур було обмолочено 10,0 млн. га (67%) [6].

Найвищої урожайності зернових досягнуто у Хмельницькій області – 50,9 ц/га. До першої четвірки областей з високою врожайністю також входять Черкаська область (48,2 ц/га), Вінницька (47,6 ц/га) та Київська (44,9 ц/га). Найбільший валовий збір зерна отримали у господарствах Одеської – 3,2 млн. т, Харківської – 2,9 млн. т та Дніпропетровської областей – 2,5 млн. т.

Темпи експорту зернових у 2014 р. також перевищують тогорічні фактичні обсяги експорту. Станом на початок вересня обсяг експорту становив майже 6 млн. т (у 2013 р. обсяг експорту у 5,7 млн. т було досягнуто тільки наприкінці вересня). Поточний експорт має наступну структуру: пшениця – 3,37 млн. т (або 56%), ячмінь – 2,15 млн. т (36%), кукурудза – 387 тис. т, інші зернові – 81 тис. т [7].

За даними групи компаній «Зерно UA», у 2013/2014 маркетинговому році, який завершився 1 липня 2014 р., Україна експортувала 32,3 млн. т зерна. З таким показником наша країна увійшла в трійку найбільших світових експортерів зерна - попереду тільки США (72,3 млн. т.) та ЄС (38,5 млн. т). За останнє десятиліття експорт зерна з України виріс на 77%. Україні вдалося

обійти такі визнані «житниці світу», як Канада (28 млн. т на рік), Аргентина (21,9 млн. т) та Бразилія (20,1 млн. т).

За інформацією Української аграрної конфедерації, найбільше зерна за кордон у 2013/2014 рр. поставила компанія «Нібулон» – понад 4,5 млн. т, що становить 14% від загального експорту зернових з України. Серед найбільших експортерів – транснаціональні компанії ADM і «Луї Дрейфус Україна», які відвантажили 4,1 млн. т і 3,5 млн. т відповідно, Glencore – 2,6 млн. т і «Бунге Україна» – 2,5 млн. т. Державна продовольчо-зернова корпорація України посіла п'яте місце - 2,9 млн. т [8].

Крім того, одним із провідних експортерів зерна є компанія «Кернел», яка виступає сполучною ланкою між невеликими українськими виробниками сільськогосподарської продукції та міжнародними ринками. Частка «Кернела» в експорті зернових з України становить близько 10%.

Міжвідомча робоча група при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі прогнозує валове виробництво зернових в Україні в 2014/2015 маркетинговому році на рівні 58 млн. т. проти 63 млн. т у 2013/2014 р. Основне скорочення прогнозу виробництва зернових пояснюється вилученням з нього обсягів продукції у Криму (в минулому сезоні ці обсяги враховувалися). За прогнозом Мінекономрозвитку, у 2014/2015 маркетинговому році Україна експортує 32 млн. т зернових [9].

Нині агропромислового комплексу України доводиться працювати в умовах загострення політичної і погіршення економічної ситуації в країні, в умовах війни. Але навіть з урахуванням того, що Україна втратила зараз контроль над портами АР Крим (які за рік сумарно відвантажують на експорт близько 5 млн. т зерна), а також проблем з проходом суден з Азовського моря через Керченську протоку, представляється можливим відвантажити через порти Чорного моря близько 6 млн. т зерна.

На світовому ринку зерна у 2014 році прогнозується досягнення нового рекорду. Прогнозований обсяг світового врожаю зернових, опублікований у вересневому звіті з оцінки світового виробництва сільгосппродукції (WASDE)

Міністерства сільського господарства США (USDA), становить 1989 млн. т [10].

Найбільше зростання виробництва пшениці очікується у Європейському Союзі – на 3,1 млн. т, а також в Україні – на 2,0 млн. т.

Прогноз світового споживання пшениці у 2014/15 маркетинговому році оцінюється у 710 млн. т. Очікується підвищення обсягів використання зернових в якості кормів в Китаї та Ірані. Крім того, відбуватиметься збільшення імпорту пшениці в Алжирі, Пакистані та Ірані. Збільшення експорту прогнозується для Канади, країн ЄС та України (на 1 млн. т), для Бразилії та Казахстану (на 0,5 млн. т) [11]. Слід зазначити, що зростання виробництва пшениці відбувається більш динамічними темпами, ніж її споживання, що призводить до збільшення кінцевих залишків зернових.

Прогнози щодо світового виробництва фуражних зернових у 2014 р. становлять близько 1269 млн. т. У США очікується зібрати майже 366 млн. т кукурудзи – 37% від загальносвітового виробництва. В Україні прогноз виробництва кукурудзи у 2014/15 маркетинговому році скорочується на 1,0 млн. т внаслідок того, що очікується посушлива погода [12].

Таблиця 1.

УРОЖАЙНІСТЬ ЗЕРНОВИХ І ЗЕРНОБОБОВИХ КУЛЬТУР [13]

(центнерів з 1 гектара)

	1995	2000	2005	2010	2011	2012
Україна	24,3	19,4	26,0	26,9	37,0	31,2
Весь світ	25,8	28,5	30,5	33,0	34,2	33,6
Австрія	54,4	53,2	54,5	53,0	77,2	60,9
Аргентина	27,5	33,9	41,7	48,1	45,7	40,2
Білорусь	20,4	19,1	27,4	27,9	32,1	34,4
Болгарія	30,2	27,2	33,0	36,6	39,0	36,7
Бразилія	21,2	22,6	25,4	35,6	35,3	41,5
Великобританія	66,6	69,4	67,1	67,8	68,5	60,6
Греція	37,1	37,1	39,8	48,2	47,9	42,7
Данія	60,9	61,5	61,0	58,7	58,9	63,0
Іспанія	16,4	34,4	23,3	30,9	34,8	28,4
Італія	46,0	49,3	52,9	53,5	56,0	52,9
Казахстан	5,8	9,4	10,0	8,0	16,8	7,6
Канада	26,4	27,1	27,7	31,9	33,1	33,7
Китай	45,6	46,3	50,1	54,0	55,7	56,9
Нідерланди	77,1	75,8	82,2	85,0	77,5	84,8
Німеччина	60,7	63,8	66,2	66,6	64,0	68,5
Польща	30,0	25,2	31,4	32,2	33,3	36,8

Продовження таблиці 1

Російська Федерация	12,1	15,6	18,6	18,3	22,4	18,3
Румунія	30,7	19,3	31,2	33,1	39,7	23,5
США	46,0	58,0	63,5	68,6	67,5	58,5
Угорщина	40,3	36,1	54,8	47,4	50,8	36,5
Фінляндія	34,0	35,0	34,1	31,3	35,3	35,3
Франція	63,3	71,0	67,1	69,5	67,0	74,4
Швейцарія	62,5	65,6	60,5	60,4	66,1	62,1
Швеція	43,1	45,6	48,7	44,7	46,7	50,6

Картопля. У загальносвітовій структурі виробництва картоплі на частку України припадає 6,4%. Зокрема, у 2012 р. в усьому світі було вироблено 365,4 млн. т цього продукту, в Україні – 23,3 млн. т. До речі, це навіть більше показника Сполучених Штатів Америки – 21,0 млн. т.

Світовим лідером у «картопляному» сегменті наразі є Китай, який стрімко нарощує свої показники: з 32,0 млн. т у 1995 р. до 87,3 млн. т у 2012 р.

Російська Федерация з річним обсягом виробництва у 29,5 млн. т ненабагато перевершує українські врожаї. До того ж, протягом останнього десятиріччя обсяги виробництва картоплі у РФ демонструють стійку тенденцію до падіння. Найвищий рівень за останні роки у Росії спостерігався у 2000 р. – 39,9 млн. т. Невисокими були показники виробництва картоплі у 2012 р. у Білорусі – 6,9 млн. т і Казахстані – 3,1 млн. т [14].

Світове виробництво картоплі дедалі збільшується. Середня світова урожайність картоплі становить близько 100 ц/га. Лідери за цим показником – США, Нова Зеландія, країни ЄС – збирають у середньому по 400 ц/га. Загалом її вирощують близько 150 країн у найрізноманітніших ґрунтово-кліматичних умовах. Основну частину картоплі вирощують в Азії та Європі, при цьому на частку України припадає 14,9% європейського врожаю.

Першість у торгівлі насінням картоплі належить Нідерландам. Ця країна контролює до 70% світової торгівлі насінням картоплі, експортуючи близько 700 тис. т продукції щорічно до 80 країн світу. Це при тому, що площі, відведені в країні під вирощування посадкового матеріалу, не перевищують 35–40 тис. га. Загалом, за оцінками аналітиків, щорічний світовий експорт насіння картоплі сягає до 1 млн. т [15].

В Україні 2011–2012 рр. виявилися врожайними для картоплі. Утримання площі під культурою на сталому рівні та сприятливі погодні умови суттєво вплинули на зростання виробництва.

2012 р. видався одним із найбільш урожайних. За офіційною статистикою, було зібрано 23,3 млн. т «другого хліба». При цьому площа вирощування картоплі не змінювалася з 2009 р. та знаходилася на рівні 1,4 млн. га. Сприятливі погодні умови впливали на зростання урожайності. Якщо у 2000–2010 рр. в середньому по Україні вона перебувала в межах 12–14 т/га, то у 2011–2012 рр. цей показник був не нижчим 16 т/га [16].

Основне виробництво картоплі зосереджено в домогосподарствах населення. У 2012 р. частка картоплі, виробленої в сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах, становила лише 3,3% від загального обсягу продукції. Слід зазначити, що натуральне господарство не дозволяє застосовувати інноваційні технології виробництва, а відсутність системної обробки посівів картоплі, якісного насінневого матеріалу та недотримання сівозмін сприяє розвитку хвороб та розповсюдженню шкідників. Як наслідок, якість та урожайність картоплі знаходяться на низькому рівні. Якщо в сільськогосподарських підприємствах урожайність становила 19,2 т/га, то в одноосібників – лише 16 т/га.

Картопля була і залишається одним з основних джерел доходів сільського населення. В Україні нараховується понад 17 млн. домогосподарств, переважна більшість з яких займається виробництвом картоплі для власного споживання, годівлі тварин та продажу. У середньому на одне господарство припадає 0,5 т товарної картоплі.

Споживання картоплі на одну особу в Україні у 2011 р. становило 139 кг, що на 12 кг, або 8% перевищувало раціональні норми харчування, визначені Міністерством охорони здоров'я. Крім картоплі, більше за норму вживали олії – на 5%, хлібопродуктів – на 9%. Проте споживання молока і молочної продукції було меншим на 46%, м'яса та м'ясопродукції – на 36%.

Тому картопля для населення України є не просто продуктом харчування, а виступає заміником інших видів продовольства.

У різних регіонах України споживання картоплі суттєво відрізняється. За даними 2011 р., найбільше з'їдали картоплі на одного жителя у Житомирській області – майже 200 кг на рік. Картопля також є важливою складовою харчування у Хмельницькій області (197 кг на 1 особу), Сумській (185 кг), Івано-Франківській (184 кг). Менше за інших споживають картоплю жителі південних та східних регіонів, зокрема, Запорізька область (108 кг на 1 особу), Миколаївська (101 кг), Дніпропетровська (106 кг) та Харківська області (114 кг).

Продовольчий фонд картоплі у 2011 р. становив 6,4 млн. т, або 29% загального врожаю. Решта картоплі розподілялася наступним чином: на кормові цілі – понад 31%, перероблялося на нехарчові цілі – 6%, витрачалося на посадку – 24%. Експорт картоплі становив близько 8 тис. т. Втрати продукції перебували в межах 9,5% [17].

Як вважає віце-президент Асоціації виробників картоплі Микола Гордійчук, Україна при виробництві картоплі в обсязі 20–22 млн. т на рік може експортувати 4 млн. т. «7–8 млн. т нам необхідно для забезпечення внутрішнього ринку. Близько 5 млн. т - для забезпечення посівного матеріалу, 3 млн. т, на жаль, віддаються на корм худобі або втрачаються. Надлишок 4 млн. т – це та кількість, яка може потенційно використовуватися для переробки, той надлишок, який може бути відправлений на експорт знову-таки - при забезпеченні певного рівня якості», – зазначив М. Гордійчук на V голландсько-українському агробізнес-форумі «Підвищення рентабельності українського картоплярства», який проходив у Києві в лютому 2014 р. [18].

За словами М.Гордійчука, за останні три роки експорт картоплі з України виріс майже у три рази – до 17 тис. т. Основними ринками збуту є Росія, Молдова, Узбекистан, Сербія, Македонія. Він також зазначив, що низька якість української картоплі не дозволяє Україні здійснювати поставки на перспективний ринок ЄС [19].

З іншого боку, Російська Федерація з 16 червня 2014 р. заборонила імпорту картоплі з України. За інформацією державної митної служби України, експорт даної продукції в Росію з січня по травень 2014 р. становив 92,9% від усіх експортних поставок української картоплі, на загальну суму близько 1 млн. т. За 2013 р. аналогічний експорт з України до Росії оцінювався в 1,1 млн. т (36,5% від усіх поставок за кордон). Зазначимо, що у Росії діє заборона на ввезення картоплі з Євросоюзу, яка була введена з 1 липня 2013 р. [20].

Враховуючи світові тенденції розвитку картоплярства, пріоритетним завданням подальшого реформування цієї галузі в Україні є налагодження виробництва конкурентоспроможної продукції за сортовими характеристиками, якістю й ціною. Саме за дотримання зазначених умов картопля українського походження зможе ефективно конкурувати з іноземними сортами не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках.

За прогнозами Міністерства аграрної політики і продовольства, в Україні у 2014 р. очікується отримати 22,8 млн. т картоплі (при врожайності 17,0 т/га з площі 1348 тис. га). Це на 987 тис. т більше, ніж торік (без урахування АР Крим) [21].

Таблиця 2

УРОЖАЙНІСТЬ КАРТОПЛІ [22] (центнерів з 1 гектара)

	1995	2000	2005	2010	2011	2012
Україна	96,2	121,6	128,4	132,5	168,0	161,0
Весь світ	156,0	164,1	173,5	174,3	194,5	189,5
Австрія	267,9	292,6	344,2	305,7	357,1	305,2
Аргентина	274,3	277,6	283,9	289,2	299,6	314,3
Білорусь	131,1	131,9	177,0	213,5	226,3	208,1
Болгарія	116,6	75,3	156,6	182,0	143,4	111,6
Бразилія	152,3	170,2	220,1	253,2	262,5	274,5
Великобританія	374,5	399,8	424,5	438,0	418,8	305,6
Греція	207,6	189,4	184,4	252,1	266,4	239,2
Данія	339,6	424,9	394,1	352,7	389,4	421,3
Іспанія	190,0	259,2	277,8	295,4	302,3	293,5
Італія	232,9	250,7	250,8	249,7	249,2	261,9
Казахстан	84,6	106,4	150,1	143,0	167,2	165,9
Канада	266,0	286,8	293,9	316,1	295,9	310,2
Китай	133,8	140,4	165,9	147,3	162,8	161,3
Нідерланди	410,1	464,6	424,6	436,0	460,6	451,7

Продовження таблиці 2

Німеччина	314,1	449,9	419,8	399,8	456,1	447,6
Польща	163,5	193,8	185,2	178,6	204,7	243,8
Російська Федерація	120,0	105,2	119,3	100,2	148,4	134,4
Румунія	123,6	123,3	139,8	133,0	164,2	107,6
США	362,4	427,1	434,9	443,1	421,7	458,2
Угорщина	157,8	184,7	244,6	217,3	285,7	231,3
Фінляндія	221,1	243,9	257,0	261,5	275,9	236,5
Франція	339,5	395,6	420,6	397,5	485,6	411,1
Швейцарія	366,9	424,5	407,4	386,7	458,0	411,0
Швеція	306,8	297,9	310,2	301,0	318,4	325,8

Отже, аналізуючи сучасний стан виробництва та експорту зернових культур і картоплі в Україні, можна констатувати пріоритетне значення цих секторів господарства в аграрній галузі країни, відзначити їх важливу роль у створенні фундаменту продовольчого ринку і продовольчої безпеки України, підкреслити стратегічне значення цих сегментів сільського господарства в умовах негативних глобальних процесів.

Список використаної літератури

1. *Сільське господарство України* : стат. щоріч. за 2011 рік / Держкомстат України. – К., 2012. – 386 с.
2. *Сільське господарство України у 2011 році* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. *Найбільші агрохолдинги України 2014 (демо-версія)* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrisurvey.com.ua>
4. *Сільське господарство України* : стат. збірник за 2013 рік / Державна служба статистики України. – К., 2014. – С. 384.
5. *Там само*, с. 385.
6. *Зерно.org.ua* [Електрон. ресурс]. – 2014. – 11.09. – Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/>
7. *Там само*.
8. *Forbes* Україна [Електрон. ресурс]. – 2014. – 28.07. – Режим доступу: <http://forbes.ua/news/1375800>
9. *Экономическая правда* [Електронний ресурс]. – 2014. – 28.07. – Режим доступу <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2014/07/28/478366/>
10. *Зерно.org.ua* [Електронний ресурс]. – 2014. – 22.09. – Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/>
11. *Там само*.
12. *Там само*.
13. *Сільське господарство України* : стат. збірник за 2013 рік / Державна служба статистики України. – К., 2014. – С. 385.
14. *Там само*, с. 387.

15. *Маслак О.* Ринок картоплі: виробництво збільшується, а ціни знижуються / *О. Маслак* // *Агробізнес сьогодні.* – 2013. – № 11(258). – С. 10.
16. *Там само.*
17. *Там само*, с. 12.
18. *Interfax-Україна* [Електронний ресурс]. – 2014. – 11.02. – Режим доступу: <http://interfax.com.ua/news/economic/189671.html>
19. *Там само.*
20. *Дзеркало тижня* [Електронний ресурс]. – 2014. – 16.06. – Режим доступу: <http://dt.ua/ECONOMICS/>
21. *УНН* [Електронний ресурс]. – 2014. – 22.09. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/>
22. *Сільське господарство України за 2013 рік / Державна служба статистики України.* – К., 2014. – С. 387.